

Радзівська Т. В.

НАРИСИ З КОНЦЕПТУАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ТА ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ. ТЕКСТ — СОЦІУМ — КУЛЬТУРА — МОВНА ОСОБИСТІТЬ

К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. — 491 с.

У книзі Т. В. Радзівської досліджується низка проблем, що стосуються аналізу концептів і тексту як продукту мовленнєвої діяльності і засобу комунікації. Предметом дослідження є лінгвістичні та когнітивні механізми мовленнєвої діяльності й висвітлення ролі концепту і тексту як ключових об'єктів комунікації.

У полі наукових зацікавлень автора — внутрішня структура концепту як семантичного феномену, типи мовних значень, що утворюють концепт, спосіб їх взаємоіснування та взаємодії, роль концепту у відображенні екстралінгвальної реальності та її інтерпретації, функція відображення в процесі мовленнєвої діяльності. У книзі обговорюється широке коло проблем — особливості текстотворення як різновиду діяльності, що об'єктивізує лінгвістичні та ментальні процеси, результатом яких є текст, а також питання щодо суперечностей у прагматичному плані, які корелюють із текстотворенням, текстові функції в соціальному вимірі комунікації тощо.

У першому розділі «Концепти культури» автор торкається аналізу концептів, які репрезентують певне предметне поле, — українських *праця, робота, здоров'я, подія, випадок*, російського *судьба* та ін. Аналіз українських концептів *праця* та *робота* засвідчує існування двох модусів активності, які концептуалізуються в цій дуальній групі. Обидва модуси корелюють з міфологічною (циклічною) та історичною (лінійною) часовими моделями. Ключовим аспектом у концепті *праця*, за визначенням автора, є співвіднесеність зі сферою людського існування в природі, ідеєю виживання, а також відсутністю

смислів цілі та ефективності. Характерною особливістю концепту *робота* є співвіднесеність із соціальною сферою, логічна та темпоральна дискретність, а також соціальна норма діяльності. Український концепт *здоров'я* поєднує дві концептуалізаційні схеми. За однією з них, носії української мови розуміють *здоров'я* як цінність і як те, що можна *мати* або *не мати*, за другою, воно характеризується утилітарним підходом і набуває вигляду ресурсу, який використовується людиною.

Аналіз семантичних і функціональних характеристик концептів *подія, випадок, пригода* виявляє наявність евалюативного компонента значення, який зумовлює семантичні та синтаксичні властивості подібних одиниць. Російський мовний і культурний концепт *судьба* в його сучасному функціонуванні має певну варіативність значення та еволюцію семантики у зв'язку з прирощенням смислів комунікативної природи.

Концептуалізацію людської діяльності досліджено як послідовність концептів, які репрезентують різні сфери людського буття. Поняття цілі, представлене українським концептом *мета*, російським *цель*, аналізується в контексті різнопланових визначень. Такий аналіз показує релевантність семантичних опозицій «конкретний — абстрактний», «інтелектуальний — емоційний» і зв'язок з ціннісним аспектом життєдіяльності. Український концепт *гра*, що стосується сфери соціальної взаємодії, має ознаки референційної невизначеності, втрати компонентів, які структурують взаємодію. Порівняльний аналіз концептів *гра, поведінка, інтрига, лицедійство*, зроблений Т. В. Радзівською, пере-

конливий та аргументований. Авторка виявила, що одна з головних рис українського концепту *гра* полягає в тому, що його семантика корелює з неповнотою знань.

Розділ містить низку ґрунтовних аналітичних розвідок на конкретному матеріалі. Зокрема, аналіз нарративної структури оповідання М. Коцюбинського «Дебют» покликаний продемонструвати вплив семантичних ознак концептів на мовну свідомість і поведінку героя твору, що конкретизує і унаочнює деякі з положень теорії лінгвістичної відносності. Втім, цей результат отримує в розробці ще один вимір: дослідниця поглиблює його, показуючи співвіднесеність концепту та нарративної структури художнього тексту, зумовленість його «реалізації» при відображенні подій типом оповіді — так званим вільним непрямим дискурсом. Це ще раз підкреслює тісний зв'язок мови й мислення, а саме комунікативної організації мовлення та реалізації референційної функції мови, яка є виявом функції відображення.

Дослідження концептів у книзі об'єднує пошук лінгво- і культурно-специфічного в них як на синхронному зрізі, так і з урахуванням історичної ретроспективи. Наприклад, специфічність французького *sourire* «усмішка» продемонстровано в плані історичного розвитку його значення, пов'язаного з прирощенням смислів, зумовлених національними стереотипами поведінки та паравербальними жестами.

Аналіз концептів *вчинок* та *поступок* здійснюється в зіставленні з фр. *act, action, geste*, англ. — *act, action, deed, behaviour, conduct, deportment*, іт. *atto, aziono, fatto*. Ці концепти мають відчутну етнокультурну специфіку і суттєво різняться від відповідників у слов'янських мовах, їх аналіз розкриває глибинні відмінності в концептуалізації дій людини в соціальному контексті.

Вивчення українського концепту *grix* охоплює його семантичні, синтаксичні та прагматичні характеристики. Дворівнева структура концепту показана у зв'язку з концептуальними обмеженнями цього слова. Відзначимо також тонкий і глибокий аналіз концептів *совість* та *сумління*.

Дослідження концептуалізації просторового й часового фрагментів української мовної картини світу здійснюється за допомогою низки лексем на позначення просторових і часових проміжків — *пора, година, доба, шлях, дорога, путь*. Зокрема, концепт часу *пора* відбиває погляд на час у межах міфологічного образу світу і його зв'язок з природним станом речей. *Година* корелює із звичайним особистісним способом сприйняття часу. У концепті *часи* представлено лінійну (історичну) модель сприйняття часу, яка корелює з нарративним дискурсом.

Концепт *доба* відбиває культурницьке сприйняття часу, сформоване текстами, які показують історико-культурні властивості певного періоду. Дослідження концепту *шлях* включає такі погляди на цей концепт: 1) як на частину природної сфери; 2) як на частину навколишнього середовища, пристосовану для пересування; 3) як на частину «альтернативних» просторів; 4) як на компонент осмисленої діяльності людини; 5) як на подію, що реалізує рух уперед; 6) як на життєвий цикл. Цей матеріал і запропонований дослідницею аналіз виразно демонструють залежність концептуалізації простору і часу від різноманітних видів діяльності людини, в яких помітне місце належить структуризації об'єкта. Не менш важливі спостереження знаходимо і в аналізі концептів ментальної сфери людини (*думка, гадка, ідея*).

Розгляд концептів, що репрезентують різні фрагменти мовної картини світу, підсумовано дослідницею у висновках, де показано суть природи концепту та його роль у мовній комунікації. З генетичного та функціонального поглядів концепт відповідає певній дискурсивній практиці. Він пов'язаний із створенням та функціонуванням текстів і ширших дискурсів, із творенням дискурсивних сфер. Концепт у мові є накопичувачем смислів, які акумулюються в самій мові. Багатопарова сутність концепту пов'язана з його здатністю фіксувати та накопичувати культурну пам'ять, відображати різні модуси пізнання об'єкта для визначення культурно значущого досвіду. У мовній діяльності концепт є інструментом пізнання та інтерпретації явищ, процесів, подій. Формуючи семантичну цілісність, він виступає культурним сценарієм і таким чином може визначати поведінку мовця, його програму дій. Сформульовані Т. В. Радзівською положення важливі для розвитку сучасної концептології, оскільки не лише доповнюють, а й поглиблюють уявлення про концепт, у якому все чіткіше виявляється його специфічність як семантичного утворення, пов'язана зі здатністю накопичувати смисли та реалізувати їх у мовленні в різних культурно-історичних контекстах. Важливим внеском у теорію мовної діяльності є подана функціональна характеристика концепту, висвітлення його ролі в мовній діяльності, якщо її розуміти як єдність мисленнєвого, психічного, вербального, поведінкового складників життєдіяльності людини.

Другий розділ книги присвячено проблемам текстотворення та функціонування текстів у соціумі та культурі. Текстотворення розглядається як різновид мовної діяльності, у сукупності опозицій прагматичної ситуації (інтенція, текстуальний суб'єкт, адресат, об'єкт тощо). Цю проблематику розглянуто

на мовному матеріалі текстів досі мало досліджених жанрів, зокрема спогадів, щоденників, енциклопедичних, довідкових та астрологічних текстів. Ставлячи собі завдання дослідити співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в мемуарному тексті, автор чітко демонструє формування в ньому двох підструктур, зумовлених дією фактора пам'яті і фактора комунікативної компетенції та доводить їх облігаторний характер.

Ураховуючи основні ідеї в межах комунікативно-прагматичної методології, Т. В. Радзівська розкриває природу текстотворення щодо різних типів текстових тенденцій їх побудови, подає модальні та синтагматичні характеристики наративу. Так, аналізуючи номінативні стратегії, характер зв'язності, властиві сучасним астрологічним текстам (гороскопам), відбір у процесі текстотворення лексичних та синтаксичних одиниць для реалізації соціокомунікативних впливів, автор доходить висновку про поєднання в них раціональної та ірраціональної підструктур.

Оригінальним у книжці є підхід до вивчення дискурсу мас-медіа 90-х років в Україні, який ґрунтується на поєднанні ідей соціолінгвістики, семіотики, культурології. Новації в цьому дискурсі досліджено крізь призму стереотипів радянської політичної мови та українсько-російського білінгвізму, які в цей період набули актуальності, стали визначальними для мовної свідомості різних категорій мовців. Аналізуючи мовний узус, представлений текстами багатотиражних видань 90-х років, Т. В. Радзівська демонструє тенденції розвитку мови, зумовлені культурно-історичними та соціальними чинниками, до яких додаються чинники семіотичного характеру, що формують певні знакові опозиції. Безперечною новизною даного підходу є також розгляд функціонування мас-медійних публікацій у контексті проблем вивчення мовної ситуації певного періоду. Саме завдяки цьому запропоновано новий ракурс розгляду мовної ситуації — одного з основних понять соціолінгвістики, в чому полягає перспективність даного підходу.

У центрі уваги дослідниці є також і роль суб'єкта в процесі текстотворення, яка розглядається, зокрема, крізь призму проблеми вивчення мовної особистості і пов'язується з комунікативною компетенцією мовця, його навичками та вміннями, їх реалізацією в різноманітних ситуаціях текстотворення. Так, у

розділі порушуються теми впливу ідеологічного дискурсу на формування мовної компетенції, виникнення міжтекстової інтерференції та її оцінки в різних дискурсах. Окремим підрозділом є дослідження епістолярної спадщини О. Потебні — листування вченого з колегами-мовознавцями, що є джерелом для створення мовного портрета особистості. Встановлено такі риси мовної особистості видатного вченого: схильність до монологу, тенденція до лаконізму в письмі, відхід від етикетних форм комунікації.

Таким чином, дослідження текстотворення в рецензованій праці здійснюється з урахуванням максимальної кількості факторів, які сумарно впливають на цей процес, визначаючи як текстотипові, так і суб'єктивно зумовлені ознаки текстового твору, що, безсумнівно, є найефективнішим у наш час підходом до вивчення складної лінгвoseміотичної і соціальної природи тексту. Матеріал цього розділу, запропоновані методи й ракурси розгляду об'єкта відкривають чимало нових дослідницьких перспектив, особливо щодо аналізу тексту в комплексі його історико-культурних характеристик, соціального та семіотичного контексту його виникнення і функціонування, рис мовної особистості, яка виступає суб'єктом текстотворення, тощо. Разом з тим хотілося б висловити одне зауваження технічного характеру і нагадати автору, що в лютому 2010 р. Постановою Кабінету Міністрів України було введено правила транслітерації власних назв «кирилиця — латиниця» і бажано дотримуватися рекомендованих правил у тому разі, якщо транслітерація ще не усталена.

Підсумовуючи зазначимо, що рецензована праця Т. В. Радзівської є ґрунтовним лінгвістичним і дискурсивним дослідженням, яке стимулюватиме подальші пошуки у вивченні мовної діяльності та висвітленні її прихованих механізмів. Слід також наголосити на тому, що творчому методу автора властиве уважне і дбайливе ставлення до матеріалу, який вивчається, до дрібних, але важливих нюансів значення або слововживання, завдяки чому в науковий обіг вводиться чималий масив нових мовних фактів, підвищується науковий рівень дослідження в цілому та його привабливість для читачів.

О. ЗАРЕЦЬКИЙ